

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 7, Sayı 3 (Eylül 2010), ss. 179-206

DOI: 10.1501/MTAD.7.2010.3.52

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Nevâî'nin Divanlarındaki Boy Adları Üzerine¹

Bilge Özkan Nalbant

Pamukkale Üniversitesi (Denizli)

ÖZET

Doğu Türkçesi edebî dilinin en önemli temsilcisi Ali Şîr Nevâî, şiirlerinde sanatını en güzel şekilde icra ederken, devrinin etnik ve sosyal yapısını da bu şiirlerine yansıtabilmiştir. Ali Şîr Nevâî, eserlerinde kendi çağına damga vuran ve sosyal ve siyasî hayatın merkezinde oturan Türk boylarını anmış, bu boyların öne çıkan bazı özelliklerini şiirlerinde yansıtmıştır. Bu çalışma; bu boyların tarihsel durumu ile günümüze kadar taşınabilmiş sosyal ve siyasî durumunu açığa çıkarma üzerine odaklanmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Ali Şîr Nevâî, Doğu Türkçesi Edebî Dili, Türk boyları, Akar, Arlat, Barlas, Bilgüt, Kıyat, Kongrat, Meleş, Sulduz.

ABSTRACT

Ali Şîr Nevayî is the most important poet of East Turkish Literary Language. Nevâî brings up profession of art and shows ethnic and social structure of the period in his own poems. These poems are mirrors of his age. This study sheds light on Turkish tribes that were mentioned in divans of Ali Şîr Nevayî. This article discusses and investigates social, ethnical and political structures of these tribes.

KEY WORDS

Ali Şîr Nevayî, East Turkish Literary Language, Turkish tribes, Akar, Arlat, Barlas, Bilgüt, Kıyat, Kongrat, Meleş, Sulduz.

¹ Bu makale 10-13 Mayıs 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*'nda sunulan "Ali Şîr Nevayî'nin Eserlerinde Geçen Boy Adları Üzerine" adlı bildiriden genişletilerek hazırlanmıştır.

1. Giriş

XV. yüzyılın değerli şair, yazar ve siyasetçisi Ali Şir Nevâyî, eserlerinde bir yandan sanatının inceliklerini gösterip bu eserlerini en güzel anlatım imkânlarından faydalanarak usta bir kuyumcu gibi işlerken, diğer yandan içinde yaşadığı toplumun gelenek ve göreneklerine, dönemin toplumsal ve kültürel hayatına kayıtsız kalmamış, sosyo-kültürel yapısını ortaya koyacak bazı ipuçları vermeye çalışmıştır. Nevâyî, bu anlamda, eserlerinde yaşadığı zamanın sosyal hayatına yön veren bazı Türk boylarına da yer vermiş ve bunların öne çıkan bazı özelliklerini yansıtmıştır.

Çağatay sahasında özellikle Ali Şir Nevâyî hakkında çalışmaları ile tanınan ve Nevâyî'de sözü edilen Türk boylarına dikkati çeken Abdülkadir İnan, "Türk Kabile İsimlerine Dair" adlı makalesinde şöyle demektedir:

"Ali Şir Nevâyî'nin Türk kavimlerinin folkloruna ve etnolojisine önem vermiş olduğu eserlerinden belli olmaktadır. Eserlerinde Türk boylarının adları çok geçmekte hatta İskender'le savaşanlar arasında Özbek, Mangıt, Kongrat ve başka Türkler zikredilmektedir. Bu kabile soyadları yalnız hikâyelerde değil, lirik şiirlerinde de geçer. Mesela "Nevâdirü's-Şebâb" da Kıpçak, Kıyat, Belgütleri zikrediyor." (İnan 1998: 1-11).

Ahmet Caferoğlu Çağatay sözcüğünün edebî dille beraber, ayrıca bir de Çağatay ulusuna bağlı bir halk kitlesini veyahut kavmi kast ettiğini şöyle ifade etmektedir:

"Bu kitlenin etnik künyesi hakkında kesin bir malumatımız yoktur. Yalnız, Ali Şir'in eserlerinde, muhtelif vesilelerle adları geçen: Özbek, Kalmık, Kıpçak, Akar, Kıyat, Belegüt (Bilgüt), Arlat, Barlas, Tarhan, Sulduz, Kongrat, Celair, Kuçin, vesaire gibi boy ve kabile adlarına bakılırsa, Çağatay Devleti sınırları içerisinde, karma birçok Türk unsurlarının yerleşmiş olduklarına hükmetmek gerekmektedir. Fakat ne yazık ki, bu çok şiveli kabilelerin konuştuğu ve bazılarının yazıda kullandıkları edebi şiveleri hakkında hiçbir fikrimiz yoktur. Yalnız tahmini olarak, bunların konuştuğu şivelerin oldukça çeşitli ve birbirinden farklı olduklarını kabul etmek icap etmektedir. Bahusus ki, Ali Şir kendisi bile, "Mizanü'l-Evzan"ında Özbeklerin halk edebiyatından bahsederken bunların vezin kalıplarına uymadıklarından şikâyet etmektedir. Bu da gösteriyor ki, Çağatay Devleti sınırları içerisindeki şiveler kompleksi, hiç de ahenkli olmamış, bilakis, Türk edebiyatının vezin kalıpları dışında kalan, şive ve edebiyatları dahi mevcut olmuştur." (Caferoğlu 2002: 783-784).

Nevâyî'nin divanlarında adı geçen çeşitli Türk boylarının durumunu anlamak için; Moğollardan önce ve Moğollardan sonraki Türk boylarının durumuna kısaca göz atmamız gerekmektedir: Cengiz'in zuhurundan önce Orta Asya'nın etnik ve sosyal durumunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Uygur devleti, Budist ve Maniheizt dine mensup Uygurlardan oluşmaktaydı. Karahitaylar ise Hitay boyunun egemenliğinde Maniheizt inanca sahiptiler. Karahanlı devleti; Çiğil, Yağma, Karluk boylarının

egemenliğinde kurulmuş ve halkı Müslümanlığı kabul etmişti. Karahanlılardan başka Oğuzlar ve İdil Bulgarları da Müslümandı. Hazarlar ve Hazar boyları Musevî, doğuda Ak-Tatarlar, Keraitler, ortada Naymanlar, batıda Kıpçaklarla Peçenekler ve Bulgarların batı kolu Hristiyandı. Bu boylar aynı zamanda siyasî birlik oluşturan dönemin en önemli Türk topluluklarıydı. Cengiz Devleti'nin kurulmasıyla beraber bu sosyal, siyasî ve dinî yapı tamamen altüst oldu. Moğolistan'da Moğollaşmakta olan büyük zümreler - ki bunlara Nevâyî divanlarında adı geçen Kıyat, Sulduz, Kongrat, Arlat, Barlas boyları dâhildir- batıya sevk olunarak Müslümanlaşıp-Türkleştiler. Cengiz Han; Uygur, Tatar, Kerait, Karahıtay, Merkit, Nayman, Kanglı gibi büyük boyları tamamen dağıttı. Türkistan'da Karahıtay dili ve İdil Havzasındaki Bulgar dili kayboldu. -Bu gün Çuvaş adını taşıyan eski Bulgar dili hariç- Göktürkleri oluşturan 24 uruğun çoğu, Karahanlıları oluşturan en büyük boy olan Yağmalar, bu boyla birlikte Çiğil, Tohsı, Argular, Harezmi'deki Çiğrak ve Kücat gibi uruklar göçebe hayatını bırakarak Batı ve Doğu Türkistan'da yerleşik hayata geçtiler ve kaynaşıp ortadan kayboldular. Batıda Kıpçak Türklerinin çoğu Müslüman oldu ve doğudan gelen Doğu Türk boyları arasında eriyip gittiler. Cengiz ve oğulları zamanında bu kaynaşmanın ne kadar büyük ve etkili olduğunu anlamak için bugünkü Nogay, Özbek, Kazak, Başkurt gibi büyük toplulukların kabileleri ve oymaklarına bakmak yeterli olacaktır. Yine bu kaynaşma sonucu Cengiz oğullarının Orta Asya, Doğu Avrupa ve Ön Asya'da resmî dil olarak kabul ettikleri Uygur-Hakanî edebî dili her yerde anlaşılır olmuştur (Togan 1981: 133).

Doğudan gelen Türk-Moğol boylarının diğer Türk boyları arasında kaynaşım erimleri konusunda Mustafa Kafalı şu bilgileri vermekte ve *Moğolların Gizli Tarihi*'nde (Temir 1995: 162-163) de anlatılanların bu olayı tasdiklediğini belirtmektedir:

“Cengiz Han'ın ordusu Moğolistan'da iken Moğol kabilelerine dayanmakta idi. Daha sonra Uygur bakışlarının teklifi ile klasik Türk devlet yapısındaki onlu sisteme geçilmiş ve kabile askeri yerine bozkırlı Türklerin birliklere girmesi ile askeri birliklerin sayısının yer yer on hatta yirmi misline kadar arttığı görülmüştü. Dolayısıyla Moğolların Türkistan'a girişi münasebeti ile binlikler bir tümen veya iki tümene hatta bazen üç dört tümene erişecek şekilde artmış bulunuyordu. Bu vaziyet Moğolların şehre girmemesine rağmen kısa zamanda Türkleşmelerini hazırlayacaktır. Çağatay Hanlığı'nın kuruluş döneminde Çağatay Han'ın emrine dört tane binbaşı verilmişti. Bunların Barlas, Celayir, Sulduz, Arlat kabilelerinin binlikleri ve binbaşları olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra bu dört tane binliğin asgari bir tümen hatta bazen iki tümen ve üç tümene kadar büyüdüğünü Çağatay Hanlığı yapısı içinde görmekteyiz.” (Kafalı 2003: 345-354).

J. Paul Roux (1994: 33) Çağataylar hariç Cengiz Han'ın bütün hanlıklarında Moğollar'ın nüfusun çok düşük bir azınlığı oluşturduğunu, imparatorluğun, öteki

bozkır imparatorlukları gibi halkların göçü sebebine bağlı olarak meydana gelmediğini, Moğolların büyük çoğunluğunun Cengiz Han'ın çok bağlı olduğu Moğolistan'ı hiç terk etmediğini ya da onun gibi ülkelerine geri döndüklerini ifade etmektedir. Aslında daha çok XII. yüzyılda Cengiz Han'la beraber adlarını daha fazla duyduğumuz birçok boyun durumu, Reşidüddin'in *Camii't-Tevârih*'inde *Tatar Kavmi*'yle ilgili bölümde şöyle açıklanmıştır:

“...Bunlar mertebe, ululuk ve hürmete nail ve gayetle yücelik ve yüksekliğe sahip buldukları cihetle diğer Türk sınıfları, başka boylara mensup olup ayrı adları olduğu halde kendilerini onların adıyla şöhretlendirdiler ve hepsine Tatar dendi. Bu muhtelif sınıflar, kendilerini onlardan saymak ve onların adıyla şöhret bulmakla rütbe ve mansaba erişeceklerini anlamışlardı. Nitekim bu zamanda da Cengiz Han ve uruğu, Mogol olmakla diğer Türk kavimleri; Calayır, Tatar, Oyrat, Onkut, Kereyit, Nayman, Tangkut vesaire gibi her birisinin muayyen bir adı ve hususî bir lâkabı olduğu halde hepsi de tefahür yüzünden, kendilerine Mogol diyorlar. Halbuki eskiden bu addan istinkâf ederlerdi. Onların şimdi mevcut olan oğulları, eskiden de Mogol adına mensup ve bu isimle mevsum bulduklarını tasavvur ederler. Halbuki böyle değildir. Çünkü eskiden Mogol, göçebe Türk kavimlerinden bir kavimdi. İnaneti Rabbaniye, onlar hakkında masruf olup bu sır, Çengiz Han ve uruğunun Mogol neslinden olmasını tazammun etti. (Gölpinarlı: 69)

Önceden Moğolca konuştuğu varsayılan belkide buldukları bölge itibarıyla iki dili (Türkçe-Moğolca) olan Kıyat, Kongrat, Sulduz, Arlat, Barlas gibi boylar Orta Asya Türk tarihinde büyük rol oynamışlardır. XIV. yüzyıldan sonraki kaynaklarda ise bu boyların Türk taifesi veya Çağatay kabilelerinden biri olarak tanımlandığını görmekteyiz. Çağatay sözlüklerinde bu boylar için Moğol tabiri hiç kullanılmamaktadır. Özbeklerin *Nesebnâme*'sinde ise bu boylar diğer Türk boyları ile iç içe olarak gösterilmiştir. Bu konu, aşağıda boyların ayrı başlıklar hâlinde değerlendirilmesi sırasında daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

AKAR BOYU

Ey Nevâyi mañga bes ol şanem-i lüli-veş

Bêgke Kıpçak u Açar şehga Kıyat u Bilgüt (NN, 132/07) (NŞ, 71/07)

(Ey Nevâyî bana o puta benzeyen (lüli-veş) baştan çıkarıcı şuh, beye Kıpçak ve Akar şeyhe ise Kıyat ve Bilgüt yeter.)

Akarlar hakkında, kaynaklarda söz konusu olacak diğer boylara göre daha az bilgi bulunmaktadır. Sulanşa Ataniyazov (1994: 20-22), *Şecere, Türkmenin Nesil Daragtı* adlı eserinde Akarlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ortaçağ Türkmen boylarından birine Agarlar denmektedir. Son devirlerde Agarlar, çeşitli sebeplerle (belki de onların birçoğunun İran'a, Türkiye ve diğer

ülkelere göçmesi yüzünden) bağımsız boy olma özelliğini yitirip çeşitli Türkmen boyları içerisinde kaybolmuşlardır. Bugün Agarlar, uruk veya oymak şeklinde Bayat, Yomut, Teke boylarının içinde yer almaktadırlar. Agarlar geçmişte çok geniş topraklara yayılarak yaşadıkları için bu sözcük köy adı şeklinde Denev, Yılanlı ve Merv bölgelerinde yaşamaktadır. Yolöten, Krasnovodsk, Sakarçege, Çerçev semtlerinde Agar adlı su kuyuları; Esengülü semtinde çöl; Merv bölgesindeki Dörtguyı'nın yakınında Agarkak, Kerki Bölgesinde Agarlık adlı köy; Sarağt bölgesinde Agarsay adlı çay; Gazancık Gızıletrek arasında Agarsemen adlı çöl; Sarağt bölgesinde Agarçeşme, Gızılarbat bölgesinde Agarlık adında eski mezarlık bulunmaktadır. Bu adların hepsi Agarlar'la ilgilidir. Bu da anılan yerlerde önceden Agarlar'ın yaşamış olduğuna (veya şu anda da yaşadığına) şahitlik etmektedir. Kırım'da da Agarmış adlı bir yer vardır. Onun adı, Rus âlimi A.V.Superanskaya'nun görüşüne göre burada yaşayan Türkmenlerin (Salırların) Agarlar adlı uruğunun adı ile ilgilidir. Şair Molla Nepes Agarların adını ünlü tirelerle bir sırada veriyor:

İbaşı Gayu Bayat, İmıklı, Agar, Arabacı.

Merezimde bir senin gibi ya olacak ya olmayacak.

Türkmen tarihçi S.Agacanov, Agarların Oklı, Gökli, Soltanlı adlı Oğuz-Türkmen boyları ile birlikte 11. asırda Sırdeya boylarından Balkan civarlarına göçtüğünü belirtiyor. Demek ki, Agarların Mangışlak-Balkan civarlarına gidişi Selçukluların göçü ile ilgilidir. Fakat bu devirde Agarlar bağımsız büyük bir boy olarak bilinmiyor olmalıdır; çünkü Mahmud Kaşgari'nin "Türkî Sözlük Divanı" adlı muhteşem sözlüğünde sayılan 24 Türkmen boyunun arasında Agarların adı geçmez. Reşideddin (14.yy.), Yazıcıoğlu (15. yy.) Salar Baba Gulalıoğlu (16. asır) gibi âlimlerin eserlerinde de bu isimden bahsedilmemektedir. Agar adı, ilk defa Hive Hanı ve meşhur tarihçi Ebulgazi Bahadır Han'ın (1603-1664) "Şecere-ye Terakime" ("Türkmenlerin Şeceresi" yani nesil ağacı) adlı kitabında geçiyor. Ebulgazi, Sırderya boyundaki Oğuzların çeşitli boylarının: Eymir, Tüver, İgdir, Çavıldır (yani Çovdur), Garkın, Sahr ve Agar gibi boylarının Türkmen Gılk Beg, Gazan Beg ve Garaman Beg gibi komutanların başkanlığında Mangışlak'a göçmüş olduklarını bildirmektedir. Burada Ebulgazi o devirde yazılan ama bize ulaşmayan yazılı kaynaklardan faydalanmış olsa gerek."

Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinde ise Mankışlak (Sir-i Derya boylarına) bölgesine giden türlü Oğuz boyları arasında Akarlar da sayılmaktadır (Ölmez 1996: 96a-18, 96b-1). Yine bu eserde "Akar ve boyunun, Oğuz Han'ın oğlu Kün Han'ın veziri olan Uygur İrkıl Hoca'nın çocukları olduğundan bahsedilmektedir (Ölmez 1996: 101b-10). Çağatay sözlüklerinde de Akar boyu hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: Şeyh Süleyman Efendi Lüğati (1298: 16): "*Taife-i Etrâkdan bir kabile ismidir*"; Ali Şîr Nevâyî Eserleri Sözlüğü (Şemsiev, vd. 1972: 493): "*Özbek-Türk*

uruğlarından biri." Yine bu boy adının Anadolu sahasında da yer adı olarak kullanıldığı görülmektedir. İç İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu* (1946: 22) adlı eserden Akar adının Hakkârî'de köy adı olarak yaşadığı anlaşılmaktadır.

ARLAT BOYU

Kim köngül şayd êtse lûli bolsa kim muğtenem

Aytman Arlat yâ Barlasdın mir-zâde tap (NN, 121/03) (NŞ, 68/03)

(Gönlü kim avlarsa avlasın; isterse (lûli) baştan çıkarıcı şuh olsun, onu bir ganimet bil. Gönlümü avlayan (mutlaka) Arlat ya da Barlas'dan bir bey çocuğu olsun demem.)

Nevâyî sevdi bir lûlini kездik rub' -ı meskûnda

Eger Arlat eger Barlas eger Tarhan eger Sulduz (NN, 348/09) (NŞ, 203/09)

(Nevâyî, bir (lûliyi) baştan çıkarıcı şuhu sevdi. Sevgili ister Arlat ister Barlas ister Tarhan ister Sulduz boyundan olsun onun için dünyanın bütün karalarını gezsün)

(Nevâyî, dünyanın bütün karalarını; Arlatlar, Barlaslar, Tarhanlar ve Sulduzlar gibi boyları dolaşarak içlerinden o sevgiliyi sevdi.)

Şanemler hüsünidin maşsûd yâr êrmiş Nevâyîğa

Eger Barlas eger Tarhan eger Arlat eger Sulduz (BV 212/09)

(Ey Nevâyî, putların güzelliğinden kasd edilen sevgilinin kendisiymiş. Bu güzel ister Barlas ister Tarhan ister Arlat ister Sulduz boyundan olun fark etmez)

Ey Nevâyî mēni zār eyledi bir lûli-veş

Kim hem Arlat mañga boldı unut hem Bilgüt (FK, 74/07)

(Ey Nevâyî, o (lûli-veş) rakkaseye benzer şuh beni ağlattı. Arlat ve Bilgüt'ü de bana unutturdu.)

Cengiz devletinin kurulmasıyla birlikte Moğolistan'daki Moğol ve Moğollaşmakta olan Türk boylarının batıya sevk olunduğundan yukarıda bahsetmiştik. Arlat boyu da Maverâünnehir bölgesine yerleştirilmiştir. Arlat boyu önce Moğolca konuşup sonra Türkleşen boylar arasında sayılmaktadır. Bu boy XIV. yüzyılda -batıya gelen tüm Moğol boylarında olduğu gibi- tamamen Türkleşmiştir.

Çağatay sözlüklerinde ise Nevâyî'nin beyitlerinde söz konusu ettiği bu boy hakkında aşağıdaki şu bilgilere ulaşılabilmektedir: *Abuşka* sözlüğünde, Çağatay kabilelerinden biri olduğu belirtilmiş ve BV'deki bu boyla ilgili olan beyit aktarılmıştır.

Söz konusu sözlükte verilen beyit yukarıda bizim FK'de gösterdiğimiz 4. beyitle aynıdır (Atalay 1970: 11). Courteille'in (1870: 15) Çağatay dönemi eserlerinden yararlanılarak hazırlanmış olduğu sözlükte ise; bu boyun Çağatay kabilelerinden biri olduğundan söz edilmekte ve Çağatay kabilelerinden bu ismi taşıyanların önemce ilk sırada yer aldığı vurgulanmaktadır. Courteille'in bu açıklaması, Nevâyî'nin Arlat ve Barlas'tan bey çocukları çıktığı ve bey soyu oldukları yönündeki beytinde verilen bilgilere uygun düşmektedir. (Bkz. Arlat hakkındaki ilk beyit)

Ali Şir Nevâyî Eserleri Lûgati'nde (Şemsiev, vd. 1972: 57) Arlatlar; Özbek boylarından biri olarak tanıtılmıştır. Yine *Senglah* (Clauson 1960: 37r 29, 37v 1) adlı Çağatay sözlüğünde; Türk tayfalarındandır şeklindeki açıklamadan sonra Nevâyî'nin yukarıda verdiğimiz 4. beyti örnek verilmiştir. Özbeklerin *Nesebnâmesi*'nde geçen 92 boydan birisi de Arlat boyudur (Togan 1947: 43).

Türkmenlerin soy kütüğü hakkında yazdığı önemli eserinde Ebulgazi Gazi Bahadır Han (Ölmez 1996:223), Nevâyî'nin yüksek zümreden saydığı bu Çağatay boyunun Türkmenlere karşıp Türkmenleştikten söz etmektedir. Ebulgazi Bahadır Han'ın verdiği bu bilgiyi Togan da (1947: 75-76) desteklemekte ve *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* adlı eserinde, Arlatlar'ı Türkmenlerin Teke uruğu içinde geçen iki büyük oymaktan biri olan Tohtamış oymağının 64 arısından biri olduğunu bildirmektedir.

Moğolların Gizli Tarihi'nde (Temir 1995: 14,§47) ise Arlatlar hakkında "Çaocimortegai'nin oğulları, Oranar, Honghotan, Arula, Sinit, Habturhas ve Geniges soylarını kurdular." Yani bu çocuklar kendi boylarının kurucuları olmuşlardır. Yine aynı eserde "Bo'orçu'nun küçük kardeşi Ogelen-çerbi Arulad'lardan ayrılarak, büyük kardeşi Bo'orçu'nun peşinden geldi" şeklinde bir ifade vardır (Temir 1995: 55, §120).

Reşidüddin'e göre; asıl Moğollar iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup Moğolların her biri Ergene Kon'dan çıktıkları adlar ve lakaplarla anılmıştır. Bunlar; "Nüküz, Uriangqat, Qungirat, İkiras, Olqunu'ut, Qorulas, Eljigin, Qongli'ut, Oriyat, Qongqotan, Arulat, Kilungghut, Qirjin, [H]ushin, Suldus, Baya'ut, İldürkin ve Kinggiyat." adlı boylardır (Yıldırım 1997: 61-149).

Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinde; "Konkamar eliniñ zikri" başlığı altında; Urmavut soyundan olan Konkamar'ın oğlu Menglik Eçiğ'e'nin ilk hanımından üç oğlu olduğundan söz ediliyor. Hemen altında ise "Arulat eliniñ zikri" başlığı altında şöyle denilmektedir: "Ékkilençi oğlu Arulat anıñ ma'nası atanıñ sever oğlu temek bolur. Arulat bir kişiniñ atı turur atası köp sever érdi anıñ için Arulat tediler. Barça Arulat eliniñ nesli turur." (Ölmez 2003: 55). "İkinci oğlu Arulat, anlamı "babamın sevdiği oğul" dur. Arulat bir kişinin adıdır. Babası onu çok severdi. Onun için Arulat dediler. (O), bütün Arulat halkının soyudur." (Ölmez 2003: 78-79).

Doerfer, 'Arulat' kelimesinin ilk anlamını boy adı, ikinci anlamını ise, anne ve

babasına güzel, iyi görünen çocuk şeklinde vermektedir. Bu anlamları Reşidüddin'den aldığını da belirtmektedir. Doerfer, Pelliot'un; Moğolların Gizli Tarihi'nde verilen Arlatlar'la ilgili bilgilere katılmadığını ve 'Arulat' kelimesinin 'Arlat' şeklinde okunmasını tercih ettiğini de söylemektedir. Buna ek olarak Baskakov'un Karakalpak-Rusça sözlüğünde birçok Moğol boy adı görüldüğü hâlde, 'Arulat' adının karakteristik soyadlarının çok iyi düzenlenmiş listesinde görülmediğinden de bahsetmektedir (Doerfer 1963: Ş18).

Timurluların tarihini anlatan *Zafernâme* (Lugal 1949: 33) adlı eserde de Arlatlar kabilesinden söz edilmektedirken, Eberhard (1942: 223) da *Çin'in Şimal Komşuları* adlı eserinde Arlat boyunu Moğol boyu ve oymakları arasında saymaktadır.²

Tuncer Gülensoy (1981: 126-131), "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri" adlı makalesinde ve Faruk Sümer (1970: 142-143) "Anadolu'da Moğollar" adlı oldukça geniş makalesinde Anadolu'ya geldikleri bilinen ve tahmin edilen boylar arasında Sulduz ve Arlatları saymaktadırlar.

BARLAS BOYU

Kim köngül şayd êtse lüli bolsa kim tut muğtenem

Aytman Arlat yâ Barlasdın mîr-zâde tap (NN, 121/03) (NŞ, 68/03)

(Gönlü kim avlarsa avlasın; isterse (lüli) baştan çıkarıcı şuh olsun, onu bir ganimet bil. Gönlümü avlayan (mutlaka) Arlat ya da Barlas'tan bir bey çocuğu olsun demem)

Nevâyî sevdi bir lülini kездik rub'-ı meskûnda

Eger Arlat eger Barlas eger Tarhan eger Sulduz (NN, 348/09) (NŞ, 203/09)

(Nevâyî bir (lüliyi) baştan çıkarıcı şuhu sevdi. Sevgili ister Arlat ister Barlas ister Tarhan ister Sulduz boyundan olsun onun için dünyanın bütün karalarını gezsün)

(Nevâyî, dünyanın bütün karalarını; Arlatlar, Barlaslar, Tarhanlar ve Sulduzlar gibi boyları dolaşarak içlerinden o sevgiliyi sevdi.)

Ey Nevâyî neyley el Tarhan ile Barlasını

Kim bérür könglüme hâlâ mâliş ol şuh-ı Meleş (NN, 435/07) (GS, 273/07)

(Ey Nevâyî, o Meleş güzeli benim gönlümde iz bıraktıktan sonra, ilin Tarhan ile Barlas'ını neyleyim.)

² Bu eserde Arlat boyu *Arula* şeklinde geçmektedir. Moğolca *-t* çoğul ekiyle önce *Arulat* sonra *Arlat* şeklinde kullanılmaya başlanmış olması muhtemeldir. *Arulat* şekli faydalandığımız diğer birçok kaynakta da geçmektedir.

Şanemler hüsridin maşsüd yâr êrmiş Nevâyîğa

Eger Barlas eger Tarhan eger Arlat eger Sulduz (BV, 212/09)

(Ey Nevâyî, putların güzelliğinden kasd edilen sevgilinin kendisiymiş. Bu güzel ister Barlas ister Tarhan ister Arlat ister Sulduz boyundan olun fark etmez)

Salmağ ot Barlas u Tarhan ' arzı nê sūd kim

Bizni köygen çihre birle bir yasağı köydürür (FK, 150/07)

(Bizi yakıcı bir çehre ile bir muhafız(asker) yakıyor. (Bundan sonra), Barlas ve Tarhan yanağı (güzeli) bizi yaksa ne yazar.)

Eger ma' şük-ı zibâ bolsa nê Barlas u nê lüli

Nefis er bolsa kâlâ mülki nê Bağdat u nê Tarum (FK, 425/07)

(Eğer sevgili güzelse ister Barlas olsun ister çingene(şuh güzel). Nefis eger kale ise mülkü ister Bağdat olsun ister Tarum)

(Eğer sevgili güzelse Barlas boyundan olsa ne, çingene olsa ne. Nefis eğer kumaş olsa mülkü Bağdat olsa ne, Tarum olsa ne)

Ey Nevâyî bir yasağı-veşğa andağ mên hārāb

Kim unutmış mên cihān Tarhan ile Barlasıdın (FK, 491/07)

(Ey Nevâyî, öyle bir asker gibiye harabım (vurgunum) ki, cihanın Tarhan ile Barlasını unutmuşum.)

Barlas boyuna ilk defa *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *Barula* ve *Barulas* şekillerine rastlanmış ve bu boy hakkında şu bilgiler verilmiştir:

"Hacı-külüg'un oğlu Haidu isminde olup, Nomolun-eke' den doğmuştu. Hacı'nın oğlu Noyagidai isminde idi. O bir efendi gibi hareket ettiğinden, nesli Noyakin tesmiye edildi. Hacı'nın oğlu Barulatai idi. O pek cüsseli olup, yemeğe de pek düşküdü. Onun nesli Barulas tesmiye edildi. Oaçula'nın oğları da çok yemekle maruf olduklarından, onlardan da büyük ve küçük Barula ismi altında Barulas oymakları teşekkül etti. Erdemtu Barula ve Todoyen Barula isimleri ile tanılan Barulas'lar bu suretle meydana gelmişlerdir." (Temir 1995: §46)

Barlas boyu Cengiz tarafından oğlu Çağatay'ın emrine verilmiş ve Maverâünnehir'e gönderilmiştir. Moğollar bütün Orta Tıyaşan sahalarında önceden Yağma, Karluk, Çiğil, Argu, Türkmen ve Halaç gibi boylara ait ait yaylaları doğudan getirdikleri kabilelere verdiler ve ötekilerini Maverâünnehir ve Kaşgar taraflarına ittiler. Maverâünnehir, Çağatay ulusunun ordusunu teşkil eden Barlas, Doglat, Celayir, Arlat ve Kavçın boyları idaresine verilmişti. Çağatay halkı ikiye ayrıldığı

zaman Barlaslar'ın çoğu Batı Türkistan'da kaldılar, Semerkant ve Buhara çevresine yerleştiler (Togan 1947: 60).

Bu konuda Mustafa Kafalı (2002: 345-354) da Togan'ı desteklemekte, Cengiz Han'ın dört ulusu oluştururken Çağatay Han emrine verilen dört binbaşının adından söz edildiğini ve bunların Çağatay ulusu sahasındaki Barlas, Celayir, Sulduz ve Arlat binbaşları olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Türk boylarının bu binliklerin bünyesine girmeleri ile birlikte binliklerin tümenlere geliştiğini ve dolayısıyla kısa zamanda Türkleştiklerini söylemektedir. Bu dört binbaşının içinde en kıdemlisi olan baş emir Barlas Karaçar Noyan aynı zamanda Emir Timur'un büyük atasıdır (Lugal 1949: 164). Emir Timur, Moğol hanedanına mensup olduğu hâlde kendini tamamen Türk olarak kabul etmektedir. Bu durum diğer Cengizli devletlerinde de görülmektedir.

Timur ve oğulları 1370-1506 yılları arasında Maverâünnehir hatta bütün Çağatay ulusu, Çağatay hanlarının idaresinden çıkarak Timurlular devletini idare etmişlerdir (Togan 1981: 63). Ancak Timur Moğol hanedanına bağlı Barlas kabilesinden olmasına rağmen Cengizli sülalesine (Kiyat-Börteçino) mensup olmadığı için han unvanını kullanamamıştır. Timur bu yüzden Cengiz sülalesinden bir kişiyi kukla han olarak tahta oturtmuş yine bu boydan bir kız alarak güvey³ olmuş kendisi de Emir Timur lakâbıyla devleti yönetmiştir.

Bu dönemde Türk dili sadece Moğolların değil İmparatorluğun da resmî dili oldu. Türk kültürü siyasî, sosyal ve ekonomik hayatta da hâkimdi. Mansura Haider "Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı" adlı makalesinde (Memiş 1984: 611-612); Barthold'un, Moğol hanedanının ve ordusunun aslında Moğol isimleri taşıyan eski Türk boylarından oluştuğu sonucuna vardığını, Timur'un bağlı olduğu Barlas boyunun da aslında bir Türk-Moğol boyu olduğunu ve Timur İmparatorluğu'nun Türk-Moğol siyasî ve askerî sisteminin emsalsiz bir oluşumu olduğunu belirttiğini söylemektedir.

Zeki Velidî Togan (1981: 23); "*Cengiz ve oğulları zamanında Kiyat ve Koñrat, Timur ve oğulları zamanında Barlaslar, bu büyük devletin her tarafına yayılmış unsurlar olduğuna şüphe yoktur.*" demektedir. Gerçekten de Nevâyî'nin beyitlerinde de anlaşılacağı üzere Barlaslar Timurlar zamanının etkin ve önemli bir boyudur. Dahası Hindistan'a ve şimdiki Afganistan'a Babürlüler zamanında giden Barlas boyu, burada da çok etkin bir rol oynamış, ancak zamanla -oraya giden diğer Türk boylarında olduğu gibi- Afganlaşmış veya Hintleşmiştir. Togan'a (1981: 153-154) göre, bu karışma

³ Türklerde yerleşen "karadan han olmaz" yani avamdan han olmaz akidesine karşı, daha çok eskiden tecrübe edilen Moğol "küregenlik" yani damatlık usulüyle hanlarla ilişkiyi muhafaza etmek âdeti vardı. Cengiz Han'ın annesi ve karısı Koñrat boyundan olduğu için bu boy ünlü şanlı boylardan sayılmıştır. Bu konu daha sonra Koñratlar kısmında tekrar ele alınacaktır.

Babürlülerin resmî dil sıfatıyla oluşturdukları Urdu dilinde görülmektedir. Urdu dili; Sanskrit, Fars ve Türk dilinin karışımından meydana gelen melez bir dildir. Barlas boyu, Özbekler gelmeden önce Maverâünnehir'de yaşadığı ve daha sonra onlara katıldığı için Özbeklerin *Nesebnâmesi*'nde anılmamaktadır (Togan 1947: 43). Azim Malikov'un "Semerkant Bölgesindeki Özbeklerin Etnik Tarihi" adlı makalesinde ise Barlaslar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Çok sayılı ve geniş bir alana yayılmış bir Türk boyu idiler. Bu boyun ismi Cengiz Han zamanından tanınmaktaydı. Onların bir kısmı Orta Asya vahalarına 1266'dan sonra yayılmışlardır. 1590 yılında Semerkant'ta Barlasların temsilcileri yaşamaktaydılar. XX. yy'ın başlarına doğru Maverâünnehir'de sayıları çok azalmış durumdaydı. Çoğu asimile edilmiş ya da Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan'a göç etmişlerdi. 1920 yılında Semerkant vilayetindeki Barlaslar yalnız dağlık bölgelerde, Nuratin ve Malguzar dağlarının kuzey yamaçlarında, Türkistan sırtının eteklerinde ve Zerefşan'ın başlarında yaşamakta oldukları tespit edilmiştir. Aynı isimli kışlalar Bulungur ve İştihan bölgelerinde kaydedilmiştir. Barlaslar kendilerine yakın iki grup yakın kabile görüyorlardı; Şaşbaçça ve Kalhopizi. XX. yy'ın ortalarında Tacikistan'ın Ağalık köyünde Aktaş köyünden (Urgut bölgesi) çıkma Barlaslar yaşamaktaydı. Tacik dilini kabul etmekle beraber kendilerini Barlas saymakta devam ediyor ve Aktaş'ın Özbek dilli ahalisini kendi soylarından biliyorlardı. Musa-bazar köyünde de (Urgut'a bitişik bölge) XIX. yy'ın ikinci yarısında Barlaslar yaşamaktaydı." (Malikov 2002: 617-623)

Şecere-i Türk'te (Karabörk 2000: 211-225); "*Barlas'ın mânâsı, sipehsalar demektir. Türkçesi, askerin başına geçip yürüten kişidir.*" şeklinde bir tanımlama vardır.

Çağatay sözlüklerinde Barlaslar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Senglah (Clouston 1960: 121r,21) ve P. Courteille (1870:157) sözlüklerinde '*Hindistan'daki Timur sultanları neslinden gelen Türk kabilesi. Ordu komutanı; genç, cesur adam*' şeklinde iki anlam verilmiştir. Nitekim bu boy adı Farsçaya da *Barlâs* şeklinde geçmiş ve anlamı 'soyca asil cesur kişi' olarak verilmiştir (Steingass 1930: 178). Diğer Çağatayca sözlüklerde verilen tanımlar şu şekildedir: Şeyh Süleyman Efendi Lügati (1298: 74); "*Semerkant'a yakın bir memleket. Tavâif-i Özbek'ten bir aşiret ismidir. Cengâver, sipahdar, salar.*" Abuşka Lügati (Atalay 1970: 124); "*Çağatay'da bir tâyifedir ki Vakfıyye'de kelir: Barlas nihâ azadeler (Barlas oymağından hüür kişiler)*" Ali Şir Nevâyî Eserleri Lügati (Şemsiev, vd. 1972: 93-94); "*Kabile-urug ismi. Manası: Şecaatli yiğit.*"

Bu sözlüklerde 'Barlas' sözcüğünün ordu komutanı, genç, cesur adam, şecaatli yiğit, cengâver, sipahdar, salar anlamlarına da gelmesi dikkat çekicidir. Barlas sözcüğü bu anlamları itibarıyla yukarıda verdiğimiz bilgilerle de örtüşmektedir.

Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler adlı eserin I. cildinde "*Barlas; Türkmen taifesindedir.*" şeklinde bir tanımlama vardır. Anadolu sahasında bu boyun Moğol değil de Türkmen sayılması önemlidir.

Faruk Sümer'in (1970: 142-143) "Anadolu'da Moğollar" adlı makalesinde Barlas-Barulas boyunun "Timur'un boyu, öz Moğol boyu" olduğu ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde bu durumun belirtildiği bildirilmektedir. Eberhard (1942: 223) ise, Çin'in Şimal Komşuları adlı eserinde Barulas boyunu Moğol boyu ve oymakları arasında saymaktadır.

BİLGÜT BOYU

Ey Nevâyî maᅇga bes ol şanem-i lûlî-ves

Bêgke Kıpçak u Açar şehga Kıyat u Bilgüt (NN, 132/07) (NŞ, 71/07)

(Ey Nevâyî, bana nazik, zarif bir puta benzeyen sevgili, beye Kıpçak ve Akar, şeyhe ise Kıyat ve Bilgüt yeter.)

Ey Nevâyî mēni zâr eyledi bir lûlî-ves

Kim hem Arlat maᅇga boldı unut hem Bilgüt (FK, 74/07)

(Ey Nevâyî, o (lûlî-ves) rakkaseye benzer şuh beni ağlattı. Arlat ve Bilgüt'ü de bana unutturdu.)

Bilgüt çok bilinen ve anılan bir boy değildir. Çağatay kabilelerinden biridir. Togan'ın (1981: 82) kaydettiğine göre bu boy Timur zamanında Semerkant ve Cizak arasındaki sahalara bazı Türk oymaklarıyla beraber iskân ettirilmiştir. Yine Togan'ın verdiği bilgiye göre bu olay Timur'un vakfiyelerinde de zikredilmiştir. *Moğollar'ın Gizli Tarihi*'nde adı geçen (Temir 1995: 542) Belgunot (Belgünöt) boyunun Nevâyî'nin divanlarında geçen *Bilgüt* boyu ile ilişkisi olabilir. Bu boy hakkında Çağatay dönemi eserlerine ilişkin olarak hazırlanmış sözlüklerde de tatmin edici bilgilere ulaşmak mümkün olamamaktadır. Bu sözlüklerden bir kısmında Çağatay kabilelerinden biri olarak gösterilen bu boy (Atalay 1970: 138; Courteille 1870: 190) diğer bir kısım Çağatay sözlüklerinde Türk kabilesi olarak gösterilmektedir. (Clauson 1960: 149v-21; ŞSE 1298: 94).

KIYAT BOYU

Ey Nevâyî maᅇga bes ol şanem-i lûlî-ves

Bêgke Kıpçak u Açar şehga Kıyat u Bilgüt (NN, 132/07) (NŞ, 71/07)

(Ey Nevâyî, bana nazik, zarif bir puta benzeyen sevgili, beye Kıpçak ve Akar, şeyhe ise Kıyat ve Bilgüt yeter.)

Men tilep hüsn velî şâh sorup aşl u nesep

Maᅇga lûlî bile Hindü aᅇga Koᅇgrat u Kıyat (NN, 127/06) (NŞ, 73/06)

(Ben güzellik dilerim fakat Şah soy sop sormaktadır. Bana o baştan çıkarıcı şüh (lülü) ile Hintli, Şâha ise Kongrat ve Kıyat boyları kâfi gelir.)

Çün Nevâyî cânîğa âfet êrür lülü vü tişi

Sağınur gül-i beybân körse Kōnġrat u Kıyat (BV, 73/09)

(Nevâyî'nin canına, o dişi ve şüh güzel bir afet, bir belâ olduğu için, Nevâyî Kongrat ve Kıyat'ı görse dahi onları bir gülyabani olarak düşünür.

Yani o şüh sevgiliyle karşılaştığında Nevâyî'ye Kongrat ve Kıyat boyları bile gülyabani gibi gelir.

Ey Nevâyî çu gedâ sên sên ü bir lülü-veş

Şehġa mîrzâ vü mîrek ġanġa Kıyat u Kōnġrat (FK, 77/09)

(Ey Nevâyî, sen o baştan çıkarıcı şühun kölesi olmuşsun. Şeyh; beyzade ve küçük bey, Han ise Kongrat ve Kıyat boylarından olmuş)

Kıyat boyu, Cengiz Han'ın mensup olduğu boydur. Togan'ın (1981: 433 42b, 43b) bildirdiğine göre; Cengiz'in ecdadı olan kabile Kıyat kabilesinin Börçegin kolundandır. Kıyat'ın da dâhil bulunduğu geniş topluluk, Cengiz'i Orhun havzasında ziyaret etmiş iki Çinli'den biri olan Chia-Gun tarafından "Şato" olarak adlandırılmıştır. Diğer Çin elçisi Pun-da-ya ise, bu topluluğu Karatatar olarak adlandırmıştır. Togan, Çin kaynaklarına göre Şatoların Göktüklerin Çümükyan boylarıyla bir olduğunun tespit edildiğini belirtmiştir. Bu kaynaklarda, Şatoların X. yüzyılda Kansu ve Kukuror civarında çok etkin rol oynadıkları, daha sonra Tibetliler ve Tangutların baskısıyla Moğolistan'ın kuzeyine Orhun havzasına çekildikleri ve bu olayın Cengiz devletinin kurulmasından 200 sene önce meydana geldiğini vurgulamaktadır. Bu zaman içerisinde de Şatoların ya da Karatatar olarak adlandırılan bu topluluğun, sonradan Moğol adını alan Şivey dilini kabul etmiş olabileceğini düşünmektedir. Karatatarlar Çin kaynaklarında dokuz kabile olarak gösterilmiştir. Şin Yuan-şi tarihi de bunları dokuz kabileden ibaret olan Xidadan yani Karatatar olarak anlatır. Bu kabile adları Reşidüddin'den alınmıştır. Bu kabilelerden bazıları Ürünkay, Kıyat, Kongurat, Uysun, Bayaut, Nukuz, Öngüz, Kingüt, Sulduz (diğer bir adı Tamgalık) adlı Türk kabileleridir. Togan, o dönemde bu bölgedeki Türk ve Moğol dillerinin hangi boylar tarafından kullanılmış olduğu hakkındaki belirsizliği şöyle açıklıyor:

"Cengiz Han'ın tarihinde, (Reşideddin'de ve Yüan-Çao-bi-şi de) zikri geçen birçok kabilelerin isimleri de onuncu asırdan evvelki Moğolistan vakayine aid kayıtlarda görülmektedir. Bunların ekserisi herhalde dokuzuncu ve onuncu asırlarda kuzeyden ve kuzeydoğudan kalkıp gelmiş, Moğolistan'a yerleşmiş ve oraya Moğol dilini yaymış Moğol aşiretlerinden ibaret olduğu muhakkak

sayılabilir. Fakat dediğim gibi o zaman için hangi kabilenin ana dilinin Moğolca yahut Türkçe olduğunu tespit etme müşküldür. Birçok kabileler her iki dilde konuşabilmişler ve bazı zamanlar bu iki dilin birisinden diğerine geçebilmişlerdir. Arada Uyrat (Uyur =Uygur kelimesinin cem'i), Kıyat yahut Kayat (Kaya ve Kay isminin cem'i) ve Bayaut (yahut Bayat'ın cem'i) isimlerini taşıyan kabileler aslen Türk olup Cengiz'in zuhuru zamanına kadar Moğollaşmış idiler, fakat Türk an'anelerini de tamamen unutmamış oldukları anlaşılıyor. Şarkî Oğuzların oradaki bakiyesi olarak kabul etmek icab eden Bayautlar⁴ (Bayat) Moğollar arasında Moğol, Oğuz ve Kimaklar arasında Türk kabilesi addolunmuştur. Yani Türk Moğol kabilelerinin kaynaşmaları o zaman o kadar kuvvetli idi." (Togan 1981: 67).

Kıyat boyu, Cengizliler devletinin en önemli boylarından biri olmuş, yukarıda söz ettiğimiz Arlat, Barlas, Kongrat boyları gibi doğudan gelip, devletin dört bir yanına dağılmışlardır. Kıyat boyu -aslında bu boyun Börteçino sülalesi- her zaman devlet yönetiminde önemli mevkilere sahip olmuşlardır. Timurlular dönemi hariç -bu dönemin hâkim boyu Barlaslar'dı- hanlık, hakanlık Cengiz'in bu boya mensup olmasından dolayı bu boya ait olmuştur. Altın Ordu devleti zamanında bu devletin bütün askerlerini kumanda eden kesim Kıyat beylerinden oluşmaktaydı (Togan 1981: 35).

Özellikle Timurlular devletini ortadan kaldıran Özbekler'de hanlığın ancak Cengiz Han soyundan gelmekle mümkün olabileceği şeklindeki anlayış başlangıçtan itibaren görülmüyordu (Alpargu 2002: 557- 603). İlhanlılar döneminde Kıyatlar, *Emîrî Buzurg* (ulu beyler) sıfatı ile ordu yönetiminde önemli roller alıyorlardı (Togan 1981: 252). Türkistan'da Cengizli sülaleleri (Kıyat boyunun Börteçino kolu) XVIII. yüzyıla kadar hâkim oldular. Bu yüzyılda Nadir Şah'ın Güney Türkistan'a girmesinden sonra Batı Türkistan'daki eski Cengizli sülaleleri düşmüş, onların yerlerini urug başkanlarının başa gelmesiyle oluşan ufak beylikler almışlardı (Togan 1947: 198).

Togan (1947: 43), Özbeklerin 92 boyu içine alan *Nesepnâmeleri* olduğundan söz etmektedir. Bu *Nesepnâme*'nin 16-17. yüzyıl nüshalarıyla yeni nüshalarının pek az bir farkla aynı olduğundan ve bunun Özbekler'in Altın Ordu zamanındaki, yani Mañğıt-Nogay ve Kazakların ayrılımlarından önceki dönemi kapsadığına dair şüphe bulunmadığından söz ettikten sonra bu 92 boyun adlarını vermiştir. Kıyat boyu da, bu eserde geçen 92 boydan birisidir.

Moğolların Gizli Tarihi'nde, bu boyun hem tekil şekli *Kıyan* hem de çoğul şekli olan *Kıyat* adları iki yerde geçiyor. Burada Cengiz Hanın babası Yesugai için "*Kıyat*

⁴ Togan, eserinin Haşiye ve İzahlar kısmında (*Reşideddin/Berezin, I tercüme, s. 175-78*) "Harezmsah Muhammed'in annesi Türkan Hatun'un mensup olduğu kabilenin ismi kaynaklarda hem *Bayat* hem de *Bayaut* şeklinde yazılmaktadır." şeklinde bir bilgi de vermektedir.

halkından" tabiri ve "*Kıyanlı Yesugai*" tabiri ayrı bölümlerde kullanılmıştır (Temir 1995: §63, §67).

Şecere-i Türk'e göre, soyu Oğuz Han'dan⁵ inmiş İl Han'ın oğlu Kıyan ile yeğeni Nüküz'ün Ergenekon'da yeniden türeme olayı anlatılmaktadır. Bu metnin içerik kurgusu şöyledir:

"Moğol iline, Oğuz Han soyundan İl Han padişah olur. Tatarlar ile savaş olur ve İl Han'ın ordusu yenilir. Tatarlar büyükleri öldürür, küçükleri tutsak eder. Tutsaklar efendilerinin boy adını alır. Tutsaklar arasında İl Han'ın küçük oğlu Kıyan ile kardeşi oğlu Nüküz aynı kişiye tutsak düşer. Bunlar tutsak oldukları yıl evlenmişlerdi. ...Bir gece atlanıp eşleri ile birlikte kaçarlar. Dağlar arasında insan ayağı deymemiş bir yere ulaşıp orada yaşamaya karar verirler. ...Kıyan ve Nüküz oğulları burada 400 yıl çoğalır ve bir gün gelir sığmaz olurlar. Dışarı çıkmaya yol açmak üzere demir dağı eritirler.Ergene Kon'dan çıktıklarında padişahları Kıyan soyundan Korlas uruğundan Börte Çene(Çine) idi." (Yıldırım 1997: 61-149)

Metnin içerik kurgusuna kısaca değindikten sonra, *Şecere-i Türk'teki* "Moğol Halkı Hakkında" başlığıyla verilen bilgilere başvurulabilir:

"El Hänniñ oğlu Kıyan ve inisiniñ oğlu Nöküz bu êkkisi Egene Kon tağınıñ içine kirendin soñ oğlanları köp boldı. Kıyan oğlanlarına Kıyat tédiler. Nöküz oğlanlarına Dürlikin tédiler. Bara bara her cemâ'at bir êlniñ atın köterdiler. Kıyat atı da yoğaldı Dürlikin atı da yoğaldı. Kıyan neslinden Korulas uruğında Alan koa atlı za'ife êrsiz üç emgel oğlan tuğurdi. Teñgrim buyursa bu sözlerni aytur miz bu yerde aytmaqlıknı hem münâsib kördük. Ol üç oğulniñ nesli 'acâyib köp boldı. Anlarğa Nirun tédiler ma'nâsı sulb-ı pāk tēmek bolur. Anıñ üçün bu atını koydılar kim Moğolniñ zu'mı ol üç oğlu nürdin boldı dēy tururlar. Çingiz Hänniñ üçlençi atası Qabul Hänniñ altı oğlu bar êrdi. Barçası toğuşlı ve bahâdur ve yıldam. Halk bu yigitlerge Kıyalar tédiler. Anıñ üçün Moğol dağdın aqğan seylni kıyan dēr, Kıyat anıñ cem'i turur. Qabul Hänniñ oğlanlarınıñ uluğı êrdi Bartan Hân. Anıñ oğlu Çingiz Hänniñ atası Yesügey Bahâdur êrdi. Yesügey Bahâdurniñ közi şehlâ êrdi, Moğol şehlâni burçgın dēr, ol sebeddin Yesügey Bahâdurniñ nesli Burçgın Kıyat miz tédiler. Kıyat êli Qabul Hänniñ oğlanlarındın soñ tağı tâze boldı. Barça Türklerniñ uruğın bir koymadı

⁵ Dursun Yıldırım'ın "[Ergene Kon]=[Erkin Kün] mü?" adlı makalesinin dipnotları kısmında Oğuz Han'ın neslinden inmiş İl Han'ın çocuklarından türeyen Türklerin neden Oğuz değil de, Moğol diye adlandırıldığını veya Türk, Oğuz ve Moğol arasında neden bir ayrım güdüldüğü konusu hakkında şunlar söylemektedir: "Bence, bu durum iki kavramdan birinin ötekine yerine geçtiği veya bunlar arasında bir ayırım gözetilmediği veya gözetilmek istenmediği bir iktidar süreci yaşandığı sırada ortaya çıkmıştır. Metnin anlatım mantığına bağlı kalarak, İl Han'ın oğlu, torunu ve bunların eşleri ile gerçekleşen yeniden türeme olayında, dünyaya gelen yeni nesilleri Türk/Oğuz soyu Türkler kabul ediyorum. Ayrışma olmuşsa, bu Türkler arasında olmuş ve bir süre Türk ve Moğol ayrımı da, her iki taraf için fazla bir anlam taşımamış olmalıdır. Bu eş anlamlı veya sözcük farkının ayırım yaratmadığı süreç de, muhtemelen aynı ideolojik ve dinî düzlem üzerinde yaşandığı zamanı kapsıyor olmalıdır. Dolayısıyla, 'Ergene Kon' adlı metnin taşıdığı bilgilere dayalı, metnin anlatım mantığı sonucu ileri sürdüğüm bu kabul, 'efradına câmi, ağıârına mâni' ilkesi ile sınırlıdır"

bitilmek ve eyilmek bir kişinin kolından kılması. Özümüzün ahlâlimizge lâyık anca bilgenimizi özge Türklernin urukun aytdık. İmdi Moğol nesliden bolğan uruklarını aytalıñ.” (Ölmez 2003: 49-50)

“İl Han’ın oğlu Kıyan ve erkek kardeşinin oğlu Nöküz bu ikisi Ergenekon dağının içine girdikten sonra çok çocukları oldu. Kıyan çocuklarına Kıyat dediler. Nöküz’ü çocuklarına Dürlikin dediler. Zamanla her topluluk bir halkın adını aldı. Kıyat adı da Dürlikin adı da yok oldu. Kıyan neslinden Korulas soyundan Alan koa adında bir kadın üç tane erkek çocuk doğurdu. Tanrı izin verirse bu sözleri burada söylemeyi de uygun gördük. O üç oğulun nesli çok oldu. Onlara “Nirun” dediler, anlamı “temiz soylu”dur. Türkçesi “temiz tohum” demektir. Moğolların inancına göre, o üç oğlan ışıktan olduğu için onlara bu ad konmuştur. Cengiz Han’ın üçüncü atası Kabul Han’ın altı oğlu vardı. Hepsi yiğit, cesur ve çevikti. Halk bu gençlere “Kıyatlar” dedi. Onun için Moğollar dağdan akan sele “kıyan” der, “kıyat” onun çoğuludur. Kabul Han’ın çocuklarını büyüğü Bartan Han’dı, onun oğlu ise, Cengiz Han’ın babası Yesügey Bahadır’dı. Yesügey Bahadır’ın gözü şehlaydı. Moğollar şehlaya Burçgın derler, bu yüzden Yesügey Bahadır’ın soyundan gelenler ‘biz Burçgın Kıyatız’ dediler. Kıyat halkı Kabul Han’ın çocuklarından sonra da hep gündemde oldu. Türklerin soyundan hiç kimseyi bırakmadan yazmak ve söylemek bir kişinin elinden gelmez. Kendi halimize uygun olarak ancak bildiklerimizi ve diğer Türklerin soyunu söyledik. Şimdi Moğol soyundan olan boyları halkları söyleyelim.” (Ölmez 2003: 76-77).

Ahmet B. Ercilasun’un (1985: 54) “Şecere-i Türk’teki Ergenekon Destânı Rivâyeti” başlığı altında günümüz Türkçesine yaptığı tercümede bu destanın sonu şöyle bitmektedir:

“Ergene Kon’dan çıktıklarında Moğolların padişahı Kıyan soyundan, Korlas uruğundan Börte Çene (Çine) idi. Bütün boylara elçiler göndererek Ergene Kon’dan çıktıklarını bildirdi. Boyların kimi sevindi, kimi yerindi. Tatarlar ise bunların üzerine yürüdü. Saf bağlandı, savaş oldu. Moğollar yendiler. Tatarların büyüklerini kılıçtan geçirdiler, küçüklerini tutsak ettiler. Böylece dört yüz yıl sonra kanlarını aldılar, mallarını zapt ettiler ve ana yurtlarında oturdular. O yurttan oturan Türk boyları içerisinde Tatar’dan güçlüsü yoktu. Moğollar onları kırınca artık oradaki boyların en güçlüsü ve başı Moğollar oldu. Hattâ kimi uruklar Moğol olmadıkları halde, Moğoluz diyerek onlarla birleşti.”

Mirza Uluğbek’in “*Tarih-i Erba’ Ulus*” -*Tört Ulus Tarihi*- (Yıldırım 1997: 61-149) adlı eserinde Ergene Kon efsanesi ile ilgili kayıtlar düşülmüştür. Bu kayıtlardan bizi ilgilendiren bölümler aşağıda verilmiştir:

“Tur ibn Feridun, İl Han üzerine asker gönderdiği sırada, Mogul kavimleri İl Han’dan memnun olduklarından dolayı, düşmanla cesurca savaştılar. İl Han ve Mogol halkı büyük bir yenilgiye uğradı. Mogol halkı o gün, öyle büyük bir savaş ettiki, sonunda hepsi yok oldu. Söylenenlere göre, Kayan ibn

İl Han ve onun evlatlığı Nukuz, iki kadın, bu iki kişinin hanımlarından başka kimse bu savaştan sağ çıkmadı. Söylenenlere göre bu olay, Oğuz Han'dan bin yıl sonra meydana geldi. Kayan ve Nukuz, hatunları ile birlikte, savaş alanında kendi nesillerinden öldürülenler arasına saklanıp, ölü gibi davranıp kendilerini gizlediler. Güneş battıktan sonra, bunlar yerlerinden kalktılar, esir düşenlerin arkada kalan atlarına bindiler ve oradan kaçmaya başladılar. ...<Atlarını süre süre> bu dağın eteğine vardılar. Kendilerini o dağdan aşağı <öbür tarafa> indirdiler. Bu yeri kendilerine mekan tuttular. Uzun bir süre orada yaşadılar. Onların neslinden bir nice şübe vücûda geldi. Her şübeden kabileler ortaya çıktı. Her kabilenin muayyen bir ismi oldu. Bu kabilelerden, Kayan neslinden gelenlere Kıyat denildi. Nukuz neslinden gelenlere Darlakin ad koydular."

Seglah adlı ünlü sözlükte "Kıyat, büyük Moğol tayfalarındandır" şeklinde bir bilgi verildikten sonra, Nevâî'nin yukarıda verdiğimiz ikinci beyti örneklendirilmiş, daha sonra yukarıda *Tört Ullus Tarihi*'nden yaptığımız alıntılar destekleyen şu bilgiler verilmiştir: "Cengiz Kıyat ilindedir. Ravôetü's-üâfa tarihinde yazıyor: Son Moğol Han'ı olan İl Han, Tur ibn Feridun'a yenildikten sonra oğlu Kıyat ve kuzeni iki kadın kaçmışlar ve Ergene Kon adlanan dağa gitmişler. Orada büyük nüfus sahibi olmuşlar. Onlardan türeyenlere Kıyat denmiş." (Clauson 1960: 299v, 4).

Abuşka sözlüğünde "Kırat, Kıgat⁶- Çağatay'da iki kabiledür ki haseb ve nesebde kadîmü'l-asîl han-zâdelerdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:" dendiikten sonra yine Seglah sözlüğünde olduğu gibi yukarıda verdiğimiz ikinci beyit örnek gösterilmiştir (Atalay 1970: 321-322).

Ali Şir Nevâî ile aynı dönemde yaşamış olan ve Timurluların sonunu hazırlayan Özbeklerin hükümdarı Şiban Han, dîvânında Kıyat boy adına farklı bir anlam yüklemiştir. Şiban Han Dîvân'ında (Karasoy 1998) "Kıyat" kelimesi "çekik göz" için kullanılan bir sıfat olarak iki yerde geçmektedir:

Kaşınğ yasin körüp könglüm Kıyat közüng oğu birle

Uşol oğdın bolup kırbân sining nergis közüngdendir (ŞH, 47b-1)

(Gönlüm, Kıyat gözünün oku ile kaşının yayını gördü. İşte o oka kurban olmam senin nergis gözündendir.)

.... yana bağı kara tig ve bu sining közüngün nergis kırışmesi ve Kıyat közüngün şive-i gamzesi nigârlar tonın tüzüp... (ŞH, 153b-13)

(...yine bağı kara gibi ve bu senin nergis gözünün süzülmesi ve Kıyat gözünün bakışındaki işve, tablolar bezeyip...)

Süleyman Efendi Lügati'nde (1298: 243); bu boyla ilgili olarak "Tavâ'if-i

⁶ *Abuşka* sözlüğünün dipnotlar kısmında "Petersburg basmasında bu adlar Kıngrat ve Kıyat şeklindedir" denilmektedir.

Özbekiye'den bir kabile ismidir" tanımı yapılmıştır.

Ali Şir Nevâyî Eserleri Sözlüğündeki bilgi (Şemsiev vd. 1972:734): "Özbek kabilelerinden biri (Kıpçak, Kongrat misaliga)" şeklindedir.

Bu boyun Anadolu'daki izleriyle ilgili olarak Togan (1981:237), kaynak vermemekle birlikte İlhanlılar çağında Kilikya bölgesinde ayrı bir krallık olduğundan, oraya ayrı bir tümen tahsis edildiğinden ve oraya yerleşen Kıyat boyundan söz etmektedir.

KONGRAT BOYU

Men tilep hüsn veli şâh sorup aşl u nesep

Maŋga lüli bile Hindü aŋga Kōnġrat u Kıyat (NN, 127/06) (NŞ, 73/06)

(Ben güzellik dilerim fakat Şah soy sop sormaktadır. Bana o baştan çıkarıcı şüh (lüli) ile Hintli, Şâha ise Kongrat ve Kıyat boyları kâfi gelir.)

Çün Nevâyî cânġa âfet érür lüli vü tişi

Saġınur gül-i beyâbân körse Kōnġrat u Kıyat (BV, 73/09)

(Nevâyî'nin canına, o dişi ve şüh güzel bir âfet, bir belâ olduğu için, Nevâyî Kongrat ve Kıyat'ı görse dahi onları bir gülyabani olarak düşündür.

Yani o şüh sevgiliyle karşılaştırdığında Nevâyî'ye Kongrat ve Kıyat boyları bile gülyabani gibi gelir.

Ey Nevâyî çu gedâ sên sên ü bir lüli-veş

Şehġa mîrzâ vü mîrek ħaŋġa Kıyat u Kōnġrat (FK, 77/09)

(Ey Nevâyî, sen o baştan çıkarıcı şühün kölesi olmuşsun. Şeyh; beyzâde ve küçük bey, Han ise Kongrat ve Kıyat boylarından olmuş)

Kongrat; Konur, Konuroğlu adıyla Arap kaynaklarında söz edilen kabile isminin çoġul şeklidir. Tıpkı yukarıda adı geçen Arlat ve Kıyat boylarının tekil şekillerinin Arula ve Kıyan olması gibi, buradaki "at" eki Moġolca çoġul ekidir.

Cengiz ve oġulları zamanındaki Kıyat ve Kongratlar doğudan gelip Harezmi ve Altın Ordu taraflarına yerleşmiş ve devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Cengiz'in büyük oġlu Coçi öldükten sonra XIV. yüzyıl'da Coçi hanlığının yönetimi Kongratların eline geçmiştir. Altın Ordu Devleti zamanında ise bu ulusun "sol kol" beylerinden olan Kongratlar Sir Derya bölgesine getirilmişlerdir (Togan 1947: 35). İlhanlılar zamanında da birer tümen oluşturdukları kayıtlı olan Kurulas, Kongrat ve Dürben boyları bu devlet içinde önemli rol oynamışlardır. Timur ise, Maverâünehir bölgesinde bulunan boyları ve bu arada Kongratları dağıtmış ve

onların birini diğerine karıştırmıştır (Togan 1947: 104). XVI. yüzyılda Kongratların bir bölümü Aşağı Harezmi'de bugün Karakalpakistan denilen yerlerde bağımsız Aral Hükûmetini kurarak yaşadılar (Togan 1947: 201). XVIII. yüzyılda Safevî Şahı Nadir Şah Güney Türkistan'a girmiş; bunun sonucunda Batı Türkistan'daki Cengizli sülalesinin hâkimiyeti sona ermiş ve bu bölgede urug başlarının hâkim olduğu beylikler dönemi başlamıştır. XIX. yüzyılda Hive hanlıklarına hâkim olan Kongratların bu hâkimiyeti 1873 yılındaki Rus işgaliyle sona ermiştir.

Özbeklerin *Nesebnâmesi*'nde –Altın Ordu zamanındaki, yani Mangıt-Nogay ve Kazakların ayrılmalardan önceki heyette bulunan boylar sayılmaktadır.- bulunan 92 boydan biri de Kongratlar'dır (Togan 1947: 42). Özbek boyları içinde, zamanında hanların tahta çıkma törenini yerine getirmiş, devletin idaresinde ve orduda önemli rol oynayan kabileler "Bezkad" lakâbını almışlardır. Özellikle Hive bölgesinde Kıyat-Kongrat, Uygur-Nayman, Kanglı-Kıpçak, Nüküs-Mangıt boyları "Bezkad"dır. Kongratların Buhara'daki ekseriyeti Deşt-i Kıpçak'tan en sonra gelen uruglardır. Bunlar daha önce Mangıt-Nogay ve Kazak heyetlerine dâhil olup sonradan Maverâünnehir'e gelmişlerdir (Togan 1947: 45).

Yukarıda kısaca tarihinden bahsettiğimiz Kongratlar'ın bugün Türkistan'ın Etnografik oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Kazak, Özbek, Nogay, Karakalpak heyetlerinde hâkim bir çoğunluk oluşturmaktadırlar. Kongrat boyunun bugünkü bölünüşünü ise Togan (1947: 43-44) şöyle vermektedir:

"Koñrat kabilesi. Bunun büyük oymakları beş tane olup birincisi Qancağalı, şu 14 aristan ibarettir: Orus, Qara-Qursağ, Çöllük, Quyan Quldavlı, Miletik, Kür-Tuğı, Gele, Top-Qara, Qara-Boz, Nogay, Bilgelik, Döstelik. İkincisi Oymağı, dokuz aristan ibarettir: Aq-Tana, Qara, Çuran, Türkmen, Quvuq, Beş-Bala, Qaraqalpaq, Qaçay, Khoca-Bece. Üçüncüsü Qoştangalı oymağı, yine dokuz arıştır: Kül-Abı, Barmaq, Küce-Khur, Köl-Çuburgan, Qaraqalpaq, Qoştangalı, Seferbiz, Dilberi, Caçaqlı. Dördüncüsü Oqtangalı oymağı ki yedi arıştır: Tartuğlı, Ağamaylı, İşğalı, Qazancılı, Üyüklü, Bükeçli, Qaygalı. Beşincisi Qır oymağı, ki beş arıştır: Güzili, Küsevli, Ters, Balıqlı, Quba. Bütün bu Koñrat uruğu şubeleri Amu Derya deltasında, Bukharanın Khuzar (Ghuzar), Şirâbâd, Qurgan-Tepe vilâyetlerinde bulunur. Bukharada göçebe hayatı oldukça muhafaza eden bunlardır. Khorezmdelikler ise meskûndurlar"

Abdülkadir İnan, "Türk Kabile İsimlerine Dair" (1988: 1-7) adlı makalesinde Kazak-Kırgızların "Ulu Yüz", "Orta Yüz", "Küçük Yüz"lere, Kırgızların sağ ve sol diye ikiye ayrıldığını söylemekte ve Orta Yüz (Orta Cüz)'ü beş büyük boya ayırmaktadır: 1) Kerey 2) Nayman 3) Argın (Argun) 4) Kongrat 5) Kıpçak. Bu Orta Yüz'e dâhil olan Kongratlar da iki büyük şubeye ayrılırlar: a) Köktünulu (Gökünoğlı) b) Kötenci Oymakları. Kötenci Oymağı da Cetimler, Mangıtay, Karaköse, Kuyuskansız, Tiney, Tokbulat, Baylar, Concar, Başman şeklinde dokuz arıştır. Kazakların Orta Jüz'ü ise altı kabileden oluşmaktadır; bunlar Kerey, Nayman, Argın,

Kıpçak, Kongrat Uvak boylarıdır. Orta Cüz'ün Kongrat kabilesi, günümüzde Güney Kazakistan vilâyetinin Şavildir, Türkistan, Arıs ve Sozak ilçelerinde yaşamaktadırlar (Sahipova 2007: 181-195).

Sultanşa Ataniyazov (1994: 114), Kongrat ya da sözcüğün tekil şekli olan Konurlar için; Altın Ordu Devleti'nde büyük bir şöhretle ve hızla ortaya çıkan, Hive Hanlığı'nda ise Kongrat hanlarının büyük hanedanlığını yaratan Kongratların, en büyük boylardan biri olmalarına rağmen millet derecesine ulaşmadan XIII. ve sonraki yüzyıllarda Özbeklerin, Karakalpakların, Kazakların, Türkmenlerin, Başkurların arasına karışıp giden taife olduğunu ve Reşidüddin ve onun çağdaşlarının Kongratları, Türkleşen Moğol taifesi saydığını söylemektedir. Türkmenistan'ın Çârçev vilâyeti, (Çarşaññu, Hocambaz bölgeleri), Surhanderya, Kaşkaderya vilâyetleri ve Tacikistan'da yaşayan Kongratların oymak adlarından *Gazayaklı, Çomuçlı, Hendekli, Köse, Çakar, Çakmaklı, Barak, Solakay, Tentek, Orus, Garga, Goldagkı, Topgara, Gara, Govka, Aytamğalı, Sarık, Mergençi, Tokuz, Şagal, Zerer, Garaboyun, Gızılbaş* gibi birçoğunun Türkmen etnonimleri ile uygun olduğunu da eklemektedir.

Kamal Mambetov (1995: 78-79) *Karakalpakların Etnografik Tarihi* adlı kitabında; bazı kaynaklarda Kongrat ile Mangıt uruklarının, Moğollar'da da var olduğunu söylendiğini, ancak Kongrat ve Mangıt kavimlerine ilk defa VI. yüzyılda Altay civarında yaşayan Türkler arasında rastlandığını, Cengiz Han'ın, özel olarak şecereler yazdığını, bunun nedenini de o dönemin en güçlü kabilelerinden olan Kongrat ve Mangıtları kendisine yakın göstermeye mecbur oluşundan kaynaklanabileceğini herhangi bir kaynak göstermeden söylemektedir.

Rásony (1996: 175) ise, Kongratların Kingan dağlarının kuzey-doğu yamaçlarındaki bölgede yaşadıklarını ve henüz hangi dilde konuştuklarının aydınlatılmamış olduğunu belirtmektedir.

Kongrat boyunun Cengiz Han'a yakınlığı meselesine gelirsek; *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de belirtildiği gibi Cengiz Han'ın annesi ve karısı Börte Kongrat kabilesine mensuplardı. Moğollar arasında *küregenlik* (damatlık ya da güveylik) geleneğinin akrabalık bağlarını güçlendirmesindeki önemi göz önüne alındığında durum daha da netleşmektedir. *Gizli Tarih*'te Kongrat kabilesi hakkında Cengiz Han'ın kayınpederi şöyle demektedir:

“Bizim, yani Unggirat⁷ halkının Eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir: Uluslarla rekabete girişmedik. Güzel yanaklı kızlarımızı sizden Han olan kimselere verdik. Onları büyük arabaya bindirdik. Kara dişi deve koşarak gönderdik. Han tahtına birlikte oturttuk. Biz başka uluslarla rekabete girişmedik. Biz güzel ve iyi kızlar büyüttük, Onları faytonlara bindirerek, boz

⁷ Kongrat boyu *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Unggirat şeklinde geçmektedir. Bu sözcüğün tekil biçimi olan Unggiran şeklini de bu eserde bulabiliyoruz Temir (1995:Ş 202).

erkek deve koşarak gelin ettik. Yüksek tahtın bir tarafına oturttuk. Eskiden beri Unggirat halkının kadınları kalkanlı, kızları mütevazı, yiğitleri yakışıklı ve kızları güzel olmuştur!" (Temir 1995: §61, §64)

Yine Kongratların Cengiz Han'a tâbi oluşları şu şekilde anlatılıyor:

"(Çinggis-óahan), Unggirat (halkının) Terge ve Amel ile birlikte, Óalóa (nehirinin) Buyür-na'ur gölüne döküldüğü yerde oturduklarını öğrendi ve Curçedai'yı kendi kabilesiyle beraber onlara göndererek: "Unggirat halkı eskisi gibi gençlerinin yakışıklılığı, kızlarının güzelliği ile (iftihar ediyorsa), bize tabi olsun. Yok, savaşmak istiyorlarsa savaşalım!" diye haber yolladı. Onlar Curçedai'ya kendi istekleri ile tabi olduklarından, Çinggis-óahan onların hiçbir şeyine dokunmadı." (Temir 1995: §176).

Reşidüddin'in *Câmi'üt-tevârih*'inde ise Kongrat kabilesi hakkındaki aşağıdaki efsane ve bilgiler vardır:

"Bu kabile Ergene Kon'a gitmiş olan iki kişinin (Kıyan ve Nüküz'ün) neslindedir. Bunlarla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır; Kongrat kabilesi, kimseye danışmadan herkesten önce Ergene Kon'dan dışarı çıktıkları ve o acele içinde ötekilerin ocakları ve körukleri üstüne basa basa geçtikleri için Moğollar, Kongratların ayak ağrıların (damla, gut hastalığı) nedeninin bu hareketleri olduğuna çoğunlukla inanırlar." (Yıldırım 1997: 61-149).

"Eskiden şimdiye kadar, *Qunqırat*, *Qorolas*, *İkiräs*, *Eljigin*, *Uriangqat*, *Kilunghut* adlarıyla bilinen bu boylar Türkler tarafından *Dürlikin Moğolları*⁸ olarak adlandırılırlar. Ataları da Dobun Bayan'dı."

Reşidüddin, asıl Moğolları iki gruba ayırmıştır. Birinci grup Moğolların her biri Ergene Kon'dan çıktıkları adlar ve lakaplarla anılmıştır. Bunlar: "*Nüküz*, *Uriangqat*, *Qunqırat*, *İkiräs*, *Olqunu'ut*, *Qorulas*, *Eljigin*, *Qongli'ut*, *Oriyat*, *Qongqotan*, *Arulat*, *Kilunghut*, *Qırjin*, *[H]ushin*, *Suldus*, *Baya'ut*, *İldürkin* ve *Kinggiyat*." boylarıdır (Yıldırım 1997: 61-149).

Şecere-i Türk'te "Qonqırat éliniñ zikri" başlığı altında şu hikâye anlatılmaktadır:

"Kıyan nesliden bir kişi bar érdi anıñ üç oğlu bar érdi. Uluginiñ atı Çurlıq Mergen ékkincisiniñ atı Qabay Şire, üçüncisiniñ atı Tosboday. Çurlıq Anday atar érdi oğın kim bir kün inisi Qabay Şire birlen uruştular. Ékkisi hem at üstünde érdi, yayın alıp oğın kızledi. Qabay Şire eğilip başın atınıñ boynığa penäh kıldı. Bir zamân turğandin soñ başın köterdi. Çurlıq inisini ayadı taqı köñglindin aytdı: Mumı andağ atayın korqsun ammâ zarâr tapmasun, kulağında uluğ halkası bar érdi anı qasd kılıp atdı, oq halkanıñ içindin ötüp kitdi. Çurlıq Mergenning bir oğlu bar érdi Qonqırat atlı. Barça Qonqırat éli

⁸ Doerfer, TMEN'de Dürlikin sözcüğünün Moğolca olduğunu soru işaretiyle verdikten sonra, Reşidüddin'de Nirun ve Dürlikin Moğolları şeklinde iki ayrı soyun söz konusu edildiğini belirtir. Ayrıca Dürlikin kelimesinin daha önce yapılmış bazı etimolojilerini verir; "Berezin sözcüğü Moğolca *dorlig* "bir ruh adı?" şeklinde *türklüg* sözcüğü ile ilgi kurarak açıklar; Pelliot ise, sözcüğün sonundaki *-gin* ekinin soyadı bildiren bir ek olduğunu söylemektedir. Doerfer (1963: §199).

anıñ nesli turur.” (Ölmez 2003: 51)

“Kıyan soyundan biri vardı, onun da üç oğlu vardı. Büyüğünün adı Çurlık Mergen, ikincisinin adı Kabay Şire, üçüncüsün adı Tosbodyay. Çurlık oku öyle atardı ki, bir gün küçük kardeşi Kabay Şire ile vuruştular. İkisi de at üstündeydi, yayı alıp oku gizledi. Kabay Şire eğilip başını atın boynuna sakladı. Bir müddet böyle durduktan sonra başını kaldırdı. Çurlık kardeşine şefkat gösterdi ve içinden şöyle dedi: ‘Bunu öyle atayım ki, korksun ama zarar görmesin, kulağında büyük halkası vardı, onu hedefleyip attı, ok halkarın içinden geçip gitti. Çurlık Mergen’in Konkırat adında bir oğlu vardı Bütün Konkırat halkı onun neslindedir.’” (Ölmez 2003: 77).

Bize göre, *Kongrat* adı bir renk adı olan Türkçe *konjur* sözcüğüne “kestane rengi, kumral, krem rengi, kahverengiye bakan koyu sarı renk, siyahla karışık sarı renk” (Doerfer 1967: 1536) ve Moğolca -t çoğul eki getirilmesi ile oluşturulmuş bir boy adı olabilir. Türklerde bu şekilde renk adı verilmiş sayısız boy vardır. Daha basit bir etimoloji ile *Kongrat* sözcüğünü, Türkler tarafından üzerinde çok çeşitli isimlendirmelere gidilen bir at rengi “kahverengiye çalan at” şeklinde düşünebiliriz. Bu görüşümüzü *Şeyh Süleyman Efendi Lüğati* de desteklemektedir.

Şeyh Süleyman Efendi Lüğati’nde (1298: 241); “kongur esb, ağız, kök ü tarlân at, *tava’if-i Özbekiye’den bir büyük ulus ismidir*” tanımı verilmiştir. Bazı Türk boylarına böyle özel at isimleri konulduğu bilinmektedir. Kazak-Kırgızların Orta bölüğüne mensup Kıpçak kabilesinin bir oymağının adının “Tori Aygur” (Doru Aygır) ve Oğuz kabile isimlerinden birinin adının “Töker” ve anlamının da “Pişanesinde beyaz leke olan at” olduğu aynı lügatte (1298: 124) belirtilmektedir.

Burada dikkat edilecek ayrı bir husus da; Kongratların belirttiğimiz diğer boylar içinde bir aşiret ya da kabile olarak değil bir ulus olarak tanımlanmış olmasıdır.

Ataniyazov (1994: 114) “*Şecere*” *Türkmenin Nesil Daragıtı* adlı eserinde Konrat adı için şunları söylemektedir;

“Reşidüddin ve onun eserinden faydalanan âlimlerin çoğu Goñratları, Türkleşen Moğol boyu olarak kabul etmektedirler. Bu adı da goñur ve -at ekine ayırıp son kısmı olan -at ekini Moğol dilindeki çokluk eki olarak görmektedirler.

Diğer âlimler (S. M. Abramson v.d.) Goñratları, Türk boyu saymakta, adını “goñur at” şeklinde açıklamaktadırlar. Onlara göre bu etnik ad, eski Türklerin (Hunlar) askerî geleneği yani ordunun dört kanada ayrılması, her birinin kendi adıyla aynı renkteki atının olması ile bağdaştırılmaktadır. Goñratlara mahsus olan at da goñur at olmuştur.”

Abuşka sözlüğünde; “Kâf-i Acemî ile Çağatay’da bir kabiledir ki Vakfiyye’de kelir: Ve Kongrat haseblik mütaayyinler (Kongrat oymağı asil ve soylular)” şeklinde bir açıklama vardır (Atalay 1970: 336). *Senglah*’da; Kongratların Türk tayfalarından

olup, nesep olarak da diğer tayfalardan üstün oldukları belirtilir (Clauson 1960: 291v,6). Courteille'nin sözlüğünde (1870: 157); Çağatay kabilelerinden biri dendikten sonra; değere sahip insanlar olarak gösteriliyor açıklaması vardır.

Ali Şir Nevâyî Eserleri Lügati'nde de (Şemsiev, vd. 1972: 93-94) "Özbek uruglarından biri" şeklinde tanımlanmıştır.

Cevdet Türkay'ın hazırladığı, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı eserde Kongratların Tatar taifesi olduğu ifade edilmektedir (Cilt II: 534).

İçişleri Bakanlığının yayını olan Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu'da (Cilt II 1946: 724), "Konur" sözcüğüyle kurulmuş birçok yer adı vardır.

MELEŞ BOYU

Ey Nevâyî neyley el Tarhan ile Barlasını

Kim bérür könglüme hâlâ mâliş ol şüh-ı Meleş (NN, 435/07) (GS, 273/07)

(Ey Nevâyî, o Meleş güzeli benim gönlümde iz bıraktıktan sonra, ilin Tarhan ile Barlas'ını neleyim.)

Meleş boyunun Nevâyî'de geçen diğer Türk boylarına göre farklı bir konumu vardır. Sözü edilen diğer boyların daha çok soy sopça asilliği öne çıkarılırken, Meleş boyu güzelliği ile ön plandadır. Nevâyî, Meleş güzelini gördükten sonra asil ve ünlü Tarhan ve Barlas ilini bile gözden çıkarmıştır. Sözlüklerde yer alan bilgiler Nevâyî'nin bu boyu güzelliğiyle övmesini haklı çıkaracak niteliktedir.

Abuşka sözlüğünde (Atalay 1970: 372), Meleş başlığı altında; "*şive-dâr mahbûbe dirler (kendine özgü beden dili olan sevgili) ve Çağatay'da bir taifedir ki Nevâdirü'ş-Şebâb'da kelür.*" şeklindeki tanımlamadan sonra yukarıda verdiğimiz beyit örnek gösterilmiştir. *Şeyh Süleyman Efendi Lügati*'nde (1298: 277); "*Tavaif-i Etrakdan bir kabile ismidir. Hoş hıram güzel zâba rânâ*" tanımları verilmiştir. Aynı şekilde Courteille 'in sözlüğünde (1870: 499) ise; Meleşlerin hem Türk boyu olduğundan hem de "*güzel, cazibeli yürüyüş tarzına sahip*" gibi anlamlarından bahsedilmektedir. *Senglâh*'da (Clauson 1960: 318v,16) sadece; "*Türk tayfalarındandır*" şeklinde bir tanım vardır.

Nevâyî'nin divanlarında sadece bir beyitte adı geçen ve Çağatay sözlüklerinde de yer alan Meleş boyu hakkında araştırdığımız ve taradığımız eserler içinde tarihî bir bilgiye ulaşamadık. Bu durum Meleşlerin dönemin tarihî ve siyasî yapısını etkileyecek bir yapısı ya da nüfuzu olmamasıyla ilgili olabilir. Nevâyî'nin beytinden ve Çağatayca sözlüklerden de anlaşılacağı üzere Meleşler daha çok güzelliği ile meşhur bir boydur.

Meleş adı, bugün gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu sahasında yer adı olarak belirli bölgelerde yaşamaktadır. Meleş boyu ile ilişkilendirilebileceğimiz Türkme-

nistan'da Kalın rayonunda bir oba ve boy adı olarak yaşayan Meleş sözcüğü vardır (Ataniyazov 1970: 169).

Anadolu'da bugün Meleş sözcüğü, yer adı olarak varlığını sürdürmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı *Türkiye'de Meskûn Yerler Klavuzu*'nda, Meleş ismine, "Muhtarlık, Göymük, Bolu" da rastlandığı ve yer adı olarak geçtiği kaydedilmektedir (İçişleri Bakanlığı 1946: 815).

SULDUZ BOYU

Nevâî sevdi bir lûlîni kездik rub' -ı meskûnda

Eger Arlat eger Barlas eger Tarhan eger Sulduz (NN, 348/09) (NŞ, 203/09)

(Bir (lûliyi) baştan çıkarıcı şulu sevdi. Sevgili ister Arlat ister Barlas ister Tarhan ister Sulduz boyundan olsun onun için dünyanın bütün karalarını gezsın)

(Dünyanın bütün karalarını; Arlatlar, Barlaslar, Tarhanlar ve Sulduzlar gibi boyları dolaşarak o sevgiliyi sevdi.)

Şanemler hüsünidin maşsûd yâr êrmiş Nevâyîğa

Eger Barlas eger Tarhan eger Arlat eger Sulduz (BV, 212/09)

(Ey putların güzelliğinden kasd edilen sevgilinin kendisiymiş. Bu güzel ister Barlas ister Tarhan ister Arlat ister Sulduz boyundan olun fark etmez)

Aslı *Suldus* şeklinde olan bu sözcük, Türkçeye geçen Moğolca kelimelerin sonlarındaki -s sesinin -z olması nedeniyle sonradan *Sulduz* şeklini almıştır (Temir 1997: XI, 9).

Türk-Moğol kabilelerinden olup, XII-XIII. yüzyıllarda Maverâünnehir'de bulunan ve sonradan kaybolan Karluk, Çigil, Tohsı, Argu gibi boyların yerleşim bölgelerine yerleşmişlerdir. Sulduz boyu; Barlas, Celayir, Arlat, Bissuut gibi başka boylar gibi evvelce Moğolca konuşan boylardan biri iken, XIV. yüzyılda tamamen Türkleşmiş ve Türkçe konuşmaya başlamışlardır (Togan 1981: 82). Nevâî'nin beyitlerinde bu boyu, Arlat, Barlas ve Tarhan boyları ile birlikte anması, bu boyların geçirdiği ortak tarihî seyri bildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Togan'a (1981: 433 42b,43b) göre; Sulduzlar; VI-VII. yüzyıllarda yaşayan Şatolardan gelmektedir. Togan, Şatolar ya da diğer adıyla Karatatarların dokuz kabileye ayrıldığını, bu dokuz kabileden birinin adının Sulduz olduğunu, Sulduzlara aynı zamanda Türkçe "Tamgalık" dendiğini ifade etmiştir.⁹

Moğolların Gizli Tarihi'nde (Temir 1995: §82, §120, §186); Cengiz Han'ın daha

⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi Kıyat boyu anlatılırken verilmiştir.

han seçilmediği dönemlerde Sulduzlardan Sorkan-şira ve iki oğlunun yardımını aldığı ve bunların Cengiz'i düşmanlarından sakladığı, kendine at, yiyecek ve silah vererek ailesinin yanına gönderdiği anlatılmaktadır. Sulduzların devlet kurulduktan sonra Cengiz Han tarafından Tarhanlık ve Binbaşlık rütbesi ile ödüllendirildiği ve önemli yerlere getirildikleri bilinmektedir. Bunlardan özellikle yukarıda adı geçen Sokran-şira'nın neslinden, İlhanlı devleti zamanında önemli ve tanınmış kişiler yetişmiştir (Temir 1997: XI, 9). Bu devletin içinde Celayirlilerden sonra en büyük nüfuza sahip olan Sulduzlar (Togan 1981: 231), birçok tümen ile ordunun sağ kanadını oluşturuyorlardı (Togan 1981: 252). *Şecere-i Türk*'te Sulduz boyu hakkında çok kısa bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiye göre Sulduzlar soyca Moğol'dur (Ölmez 2003: 57).

Temir (1997: XI, 9), Sulduzların Cengiz zamanındaki yurtlarının Onan nehri boyunda olduğunu, Reşidüddin ise Uriankitlere komşu ormanların bulunduğu yerde yaşadıklarını söylemektedir. XVI. yüzyıl başlarında Sulduzlar, Nukuz ve Tamadurlar'la birlikte Türkistan'da Şaybani birlikleri içerisinde zikredilmişler, sonra tekrar Babur ile birleşmişlerdir.¹⁰ Bazı Özbek şecerelerinde Sulduzların, 92 Özbek boyu arasında zikredildiğini, Fergana'da Altın-Kül ahalisinin Sulduzlardan ibaret olduğunu ve Öiva (O'Arizm)'de Nukuz civarında bugünde Sulduzların bulunduğunu Togan'a dayanarak Minorsky'nin zikrettiği belirtiyor. Ayrıca Kırgız boy adlarından *Solti*, *Solta* sözcüğünün de Sulduzlarla ilgili olabileceğinden bahsediyor. Togan (1947: 72) da, bugünkü Kırgızların ikili uruk bölümüne göre Ön kol'da Tagay urugunun oymaklarından birinin Solti oymağı olduğunu bildirmektedir.

Özbeklerin *Nesebnâmesi*'nde –Altın Ordu zamanındaki, yani Mangıt-Nogay ve Kazakların ayrılmalarından önceki heyette bulunan boylar sayılmaktadır. Bulunan 92 boydan biri de Sulduzlar'dır (Togan 1947: 42).

İlhanlılar zamanında Sulduz boyu bu devlet içinde çok etkin bir rol oynamıştır. Bu boyun etkisini gösteren bir kanıt olarak Azerbaycan'da Urmiye gölünün güneydoğusunda, Gâdir-çay'ın aşağı mecrasındaki bölgeye Sulduz adının verilmesini örnek gösterebiliriz. Ayrıca Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri'nde (1993: 310-312), Osmanlıların son dönemlerinde İran sınırında Musul eyaletine bağlı "Seldos" 11 nahiyesi ve ona bağlı yüz elli köyden oluşan topluluk da Sulduzların kalıntısı olmalıdırlar. Yine 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)'nin "Kerkük Sancağındaki Cemaatler" kısmında şu bilgiler vardır:

¹⁰ Temir'in bu konu hakkında verdiği kaynaklar şunlardır: *Şaybânî-nâma*, nşr. Melioranski, Petersburg, 1908, 137, 176; krş. *Die Schibaniade*, nşr. H. Vambéry, Wien, 1885, 273, 350.

¹¹ V. Minorsky, "Sulduz" sözcüğünün Nestûrî papazlarının eserlerinde "Saldus, Saldôs" şeklinde geçtiğini belirtmektedir (1997: 11).

“Sulduz Taifesi: Moğol ulusunu meydana getiren asıl boylardan biri olarak “Suldus” şeklinde zikredilmektedir. İl-Hanlılar başlıca Celayir ve Sulduz boylarına dayanmışlar, büyük emirler bu boylardan çıkmışlardır. Düşgeldi, Sevindik, Bayram, Tanrıvermiş, Türemiş gibi isimlerle deftere kaydedilmeleri sebebiyle bu topluluğun Türk etnik grubuna dâhil edilmesi gerekmektedir. 53 hane ve 14 mücerreden müteşekkildir. Hane ve koyun vergisi olarak 7.855 akçe alınmaktadır” (www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/)

İlhanlı devletinin son dönemlerinde, bu boya mensup olan ve daha sonra da Sulduzların Çobanlılar adıyla anılmasına neden olan Emir Çoban, Sulduzların devlet idaresinde önemli rol oynamasını sağlamıştır. Emir Çoban’ın vefatından sonra da onun evlatları ve torunları Çobanlılar Hanedanlığını devam ettirmişlerdir. Özellikle Emir Çoban’ın oğullarından Temurtaş Anadolu’da, Şeyh Mahmut Gürcistan’da, Hasan Horasan’da, Hasan’ın oğlu Talaş Fars ve Kirman’da, Dimaşk Hoca Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem’de vali olmuşlardır. (Gül 2005: 104) Sulduzlar, Anadolu’da da Diyarbakır eyaleti dâhilinde, siyasî etnik etkileri açısından önemli bir boy olarak da dikkat çekmektedirler (Gül 2005: 163).

Çağatay sözlüklerinde ise Sulduz boyu hakkında kayıtlara rastlanmaktadır:

Abuşka sözlüğünde (Atalay 1970: 292); “*Çağatay’da bir kabiledir ki Garaibü’s-Sıgar’da kelür*” dendikten sonra yukarıda verdiğimiz ilk beyit örnek gösterilmiştir. *Senglah’da* (Clauson 1960: 246r,21), Sulduz boyunun Sultan Börki Türkleri tayfalarından olduğu, ayrıca bu kelimenin Arapça ve Türkçe olup Rûmi Türkçesinde bostan efroz çiçeği anlamına geldiği yönünde ilginç bir açıklama getirilmiştir. Courteille’nin (1870: 360) sözlüğünde ise, Çağatay kabilelerinden biri olarak anılmaktadır. Şeyh Süleyman Efendi Lügati’nde (1298: 193) ise; Sulduz sözcüğü “*Taife-i Etrâkdan bir ‘aşiret ismidir.*” şeklinde bir tanımlama vardır.

Kısaltmalar

NN	Nevâdirü’n-Nihâye	BV	Bedâyi’ül-Vasat
GS	Garâ’ibü’s-Sıgar	FK	Fevâidü’l-Kiber
NŞ	Nevâdirü’n-Şebâb	ŞH	Şiban Han Dîvânı

Kaynaklar

- ALPARGU Mehmet (2002) Türkistan Hanlıkları, *Türkler*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 557-603.
- ATALAY Besim (1970) *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- ATANİYZOV Sultanza (1994) “*Şecere*” *Türkmenin Nesil Daragıtı*, Turan-1 Aşkabat.
- ATANİYZOV S. (1970) *Türkmenistan’ın Toponomik Sözlüğü*, Aşkabat.
- CAFEROĞLU Ahmet (2002) Altın-Orda (Altın-Ordu) Türk İlleri ve Çağatay Türkçesi, Gelişmesi Kaynakları ve Karakteri, *Türkler*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 777-795.

- CLAUSON Sir Gerard. (1960) *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mehdi Xan*, London.
- COURTEILLE Pavet de (1870) *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris.
- DOERFER Gerhard (1963) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I. Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1965) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. II. Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1967) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. III. Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1975) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. VI. Wiesbaden.
- EBERHARD, D. W.(1942) *Çin'in Şimal Komşuları*, Türkçeye çeviren Nimet Uluğtuğ TTK. Yay., Ankara.
- Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)* (1996) Haz: Zuhal Kargı ÖLMEZ, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:3, Yay. Mehmet ÖLMEZ, Simurg, Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet B. (1985) *Ergenekon Destanı -Şecere-i Türk'teki Ergenekon destânı rivâyeti- Büyük Türk Klâsikleri*, Cilt I.
- GÜL Muammer (2005) *XIII ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı: Temmuz, İstanbul.
- GÜLENSOY Tuncer (1981) *Anadoluda Moğolca Yer Adları ve Rumelideki İzleri*, *Türk Dünyası Araştırma Dergisi*, Sayı 2, 126-131.
- HAİDER Mansura (1984) *Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı*, Çev. Ekrem MEMİŞ, *Türk Kültürü Dergisi*, Ekim, 611-612.
- İNAN Abdükadir (1988) *Türk Kabile İsimlerine Dair, Makaleler*, I. Cilt, TTK Yay., Ankara. 1-7
- KAFALI Mustafa (2002) *Çağatay Hanlığı, Türkler*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 345-354
- KARABÖRK Kâzım (2000) *Şecere-i Türk'te Geçen Çeşitli Etimolojiler*, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yay., Ankara, 211-225.
- KARAÖRS Mehmet Metin (1985) *Nevâdirü's-Şebâb*, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul.
- KARASOY Yakup (1998) *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* TDK Yay., Ankara.
- KAYA Önal (1996) *Fevâ'idü'l-Kiber*, TDK Yay., Ankara.
- KUT Günay (2003) *Ğarâ'ibü's-üğar*, TDK Yay., Ankara.
- MALİKOV Azim (2002) *Semerkant Bölgesindeki Özbeklerin Etnik Tarihi*, *Türkler*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 617-623.
- MAMBETOV Kamal (1995) *Karakalpakların Etnofiyalık Tarihi* Karakalpakstan Basması, Nökis.
- MINORSKY V. (1997) *Sulduz, İslâm Ansiklopedisi* Cilt XI, MEB, Eskişehir.
- Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri* (1993), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 310-312.
- Defter-i Hâkânî Dizisi: VII, 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)* <Dizin, Transkripsiyon, Tıpkıbasım>, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/Kerkuk_tahrir/007_giris_d.htm_611 (05.10.2006).
- NALBANT Bilge Özkan (2005) *Nevâdirü'n-Nihâye (İnceleme, Metin, Dizin, Notlar)* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara.
- Nizâmüddin Şâmî *Zafernâme* (1949) Çev. Necati LUGAL, TTK Yay., Ankara.
- ÖLMEZ, Zuhal Kargı (2003) *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, Kebikeç Yay., Ankara.
- RASONYI, Laszlo (1996) *Tarihte Türklük*, 4. Baskı, TKAE Yay., Ankara.
- Reşidüddin, Câmîü't-Tevârih* (tarihsiz) Çev. Abdülbaki GÖLPINARLI, Milli Eğitim Basımevi'nde basılmış fakat neşredilmemiştir, TTK Kütüphanesi, Kayıt No: 36394.
- ROUX J. Paul (1994) *Aksak Timur-İslâmın Kutsal Savaşçısı*, Çev. Ali Rıza YALT, İstanbul.
- SAHİPOVA Feride Baktıbaykızı (2007) *Kazakların Boy Örgütlenmesi*, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, Eylül, 181-195.

- STEINGASS F. (1930) *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London.
- SÜMER Faruk (1970) Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü*, TTK Yay., Ankara.
- ŞEMSİEV P., S. İBRAHİMOV, S. MUTTALİBOV (1972) *Ali Şir Nevâyî Eserleri Sözlüğü*, Gafur Gulam Namidağı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı Taşkent.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1298) *Lûgat-ı Çağatay ve Türk-î Osmanî*. İstanbul.
- TEMİR A. (1995) *Moğolların Gizli Tarihi, I Tercüme*, TTK Yay., Ankara.
- TEMİR A. (1997) *Sulduz, İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XI, MEB., Eskişehir.
- TOGAN Z. V. (1981) *Umumi Türk Tarihine Giriş, cilt I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, II. Baskı* İstanbul.
- TOGAN Z.V. (1947) *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul.
- TÜRKAY C. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Cilt I-II.
- TÜRKAY Kaya (2000) *Bedâiyü'l-Vasat*, TDK Yay., Ankara.
- Türkiye'de Meskun Yerler Kılavuzu* (1946) İçişleri Bakanlığı Yay., C I, II, Ankara.
- YILDIRIM Dursun (2000) [Ergene Kon]=[Erkin Kün] mü?, *Belleten*, Ankara, 1997.

Bilge Özkan Nalbant

Yrd.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli.

E-posta: bilge.nalbant@gmail.com, bnalbant@paü.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 15 Nisan 2010

Yayına kabul edildiği tarih: 5 Ağustos 2010

E-yayın tarihi: 17 Kasım 2010

Çıktı sayfa sayısı: 28

Kaynak sayısı: 48